

ШЕВЧИШЕН А. В., ЦУЦКІРІДЗЕ М. С.

**ОКРЕМІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АБО ПОКАРАННЯ ТА ЇХ ДОВЕДЕННЯ**

**SEPARATE GROUNDS FOR EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY
OR PUNISHMENT AND THEIR PROOF**

Актуальність статті полягає в тому, що звільнення від кримінальної відповідальності є передбаченою законом відмовою держави від застосування до особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, обмежень її певних прав і свобод, які передбачені Кримінальним кодексом України. Таке звільнення можливе лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду та свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, що вчинила злочин, і державою. Звільнення від покарання, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, застосовується лише до засудженої особи, тобто такої, яку визнано винуватою у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду і призначено передбачене санкцією статті покарання. Воно застосовується у тих випадках, коли мета покарання може бути досягнута без реального відбування покарання (у цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і таким, що не може досягнути мети його застосування (тяжка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). У статті зазначено, що у випадку виникнення питання про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, доказуванню мають підлягати обставини, що є підставою для такого звільнення. Такі обставини є різними, притаманні конкретному виду звільнення від кримінальної відповідальності та включають з'ясування як матеріально-правових підстав такого звільнення, так і процесуально-правових. Доведено, що для прийняття рішення про наявність певної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, необхідно визначити наявність конкретних умов (для прийняття такого рішення), частина з яких вказана безпосередньо у законі, який встановлює кримінальну відповідальність за вчинення певних дій (злочинів), а інші можна визначити у результаті аналізу окремих норм Особливої частини КК України. Зроблено висновки, що для кожної з таких умов визначається спосіб доведення її наявності, який є індивідуальним для кожної слідчої ситуації, але у результаті докази повинні поєднатися у певну форму, яку можна позиціонувати (яка співпадає) як підстава звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, підстави звільнення, умови, доведення наявності.

The relevance of the article lies in the fact that exemption from criminal liability is the state's refusal to apply to a person who has committed a minor crime or a negligent crime of medium severity, provided for by the law, of restrictions on certain rights and freedoms provided for by the Criminal Code of Ukraine. Such release is possible only before the conviction of the court enters into legal force and indicates the termination of criminal legal relations between the person who committed the crime and the state. Exemption from punishment, in contrast to exemption from criminal responsibility,

© ШЕВЧИШЕН А. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ). <https://orcid.org/0000-0002-1342-6639>

© ЦУЦКІРІДЗЕ М. С. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ). <https://orcid.org/0000-0002-5880-8542>

applies only to a convicted person, that is, one who has been found guilty of committing a crime by a court's indictment and has been sentenced to the punishment prescribed by the sanction of the article. It is used in those cases when the purpose of the punishment can be achieved without actually serving the punishment (in whole or in part) or when its achievement becomes impossible in the future and such that it cannot achieve the purpose of its application (severe illness of the convicted person) or is inappropriate (time limit of execution guilty verdict). The article states that in the event of the release of a person who committed a crime from criminal liability, the circumstances that are the basis for such release must be proven. Such circumstances are different, inherent in a specific type of exemption from criminal liability and include the clarification of both material and legal grounds for such exemption, as well as procedural and legal ones. It has been proven that in order to make a decision about the existence of a certain ground for exemption from criminal liability of a person who committed a crime, it is necessary to determine the presence of specific conditions (for making such a decision), some of which are specified directly in the law that establishes criminal liability for committing certain actions (crimes), and others can be determined as a result of the analysis of individual norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It was concluded that for each of these conditions, a method of proving its presence is determined, which is individual for each investigative situation, but as a result, the evidence must be combined in a certain form that can be positioned (which coincides) as a basis for the release from criminal responsibility of the person who committed crime.

Key words: *crime, criminal liability, grounds for dismissal, conditions, proof of availability.*

Вступ. Звільнення від кримінальної відповідальності є передбаченою законом відмовою держави від застосування до особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, обмежень її певних прав і свобод, які передбачені КК України. Таке звільнення можливе лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду та свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, що вчинила злочин, і державою. Звільнення від покарання, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, застосовується лише до засудженої особи, тобто такої, яку визнано винуватою у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду і призначено передбачене санкцією статті покарання. Воно застосовується у тих випадках, коли мета покарання може бути досягнута без реального відбування покарання (у цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і таким, що не може досягнути мети його застосування (тяжка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку) [1]. Розмежовуючи поняття «звільнення особи від кримінальної відповідальності» від «звільнення від покарання», слід враховувати, що при звільненні особи від кримінальної відповідальності держава відмовляється від реалізації потенційної відповідальності, а при звільненні від покарання – від реальної кримінальної відповідальності [2, с. 58–60]. Застосування цих інститутів в окремих випадках призводить до фактичної безкарності злочинців, унеможливує досягнення мети кримінальної відповідальності. Водночас, з іншого боку, тенденція щодо звільнення осіб від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання цілком відповідає сучасним європейським вимогам щодо гуманізації покарань та поступовому переходу від карального до відновлювального правосуддя [3, с. 90–92]. Разом з тим особа звільняється від покарання не за бажанням суб'єкта кримінального переслідування, а на підставі норм закону. Зазначені норми визначають таку можливість та встановлюють підстави, за яких це звільнення може відбутися, але не визначають способів доведення наявності таких підстав, оцінка яких може слугувати прийняття рішення про наявність такого випадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд науковців розглянули можливі випадки звільнення особи від відповідальності за вчинений злочин, розглядаючи ці випадки з позицій різних наук. Ю.В. Баулін зауважує, що звільнення особи від кримінальної відповідальності не свідчить про її виправдання, оскільки кримінальне провадження припиняється з не реабілітуючих для особи підстав, тому воно не виключає можливості притягнення її до цивільно-правової відповідальності за заподіяну майнову шкоду чи до дисциплінарної відповідальності [4, с. 203–204]. О.О. Дудоров зазначає, що така підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності покликана стимулювати суспільно корисну поведінку осіб, які порушили кримінальний закон, і спрямована на те, щоб розірвати кругову поруку, яка об'єднує учасників злочинів [5, с. 87].

В. Кобернюк визначив підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та зазначив, що вони можуть бути виявлені як на досудових, так і в судових стадіях кримінального провадження, але рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності завжди приймається судом відповідно до норм матеріального права [6, с. 67].

Отже, проблемні питання зазначеного інституту та практики його реалізації у кримінальному процесі України не втрачають своєї актуальності та становлять інтерес для наукового пошуку.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання визначити підстави для прийняття рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності та способи доведення наявності зазначених підстав.

Основний зміст. У КК України, передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності за наявності певних підстав, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України); амністії (ст. 86 КК України) та помилування (ст. 87 КК України) [7].

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України звільнення від кримінальної відповідальності слугує підставою для закриття кримінального провадження. Зазначені підстави можуть бути виявлені як на досудових, так і в судових стадіях кримінального провадження, але рішення приймає тільки суд, і тому, у випадку виникнення питання про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, доказуванню мають підлягати обставини, що є підставою для такого звільнення. Такі обставини є різними та притаманні конкретному виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Так, у ст. 49 КК України зазначено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, які є різними залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину. У цьому випадку доказування обставин, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності включає з'ясування матеріально-правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності (закінчення строків давності, які передбачені у ст. 49 КК України, та відсутність обставин, що порушують їх перебіг) та процесуально-правових підстав такого звільнення (притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного злочину; згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності) [7].

У свою чергу, у випадках звільнення особи від кримінальної відповідальності (чи від кримінального покарання) за вчинення злочинів, суду необхідно надати докази, які підтверджують факт вчинення саме цією особою кримінального правопорушення та здійснити державний осуд того, хто вчинив злочин (визнати винним) (процесуально-правова підстава). Окрім того, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України можливе лише в тому випадку, коли підозрюваний чи обвинувачений не заперечує проти цього, оскільки кримінальний процесуальний закон надає йому право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави (ч. 3 ст. 285 КПК України). У такому випадку досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. Така позиція законодавця є виправданою, оскільки не виключені випадки, коли особу незаконно притягнуто до кримінальної відповідальності за, нібито, вчинення злочину. Тому, якщо така особа впевнена у своїй невинуватості, то їй важливо на якій підставі буде закрито кримінальне провадження, зокрема на підставі відсутності в її діянні складу кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 284 КПК України) чи не встановлення достатніх доказів для доведення її винуватості в суді і вичерпані можливості їх отримати (ч. 3 ст. 284 КПК України), або ж на підставі звільнення від кримінальної відповідальності, коли вважається, що її вину повністю доведено (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України). Таким чином, з'ясування цієї обставини також входить до предмета доказування обставин, які є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що доказування матеріально-правової підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності включає з'ясування таких питань: чи поширюються строки давності на вчинений особою злочин; чи закінчилися строки давності після вчинення злочину відповідного ступеня тяжкості; чи переривались або зупинялись строки давності після вчинення злочину.

Для з'ясування питання чи закінчилися строки давності після вчинення відповідного злочину органу досудового розслідування необхідно визначити час вчинення особою злочину, яким відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України визнається час вчинення особою передбаченої законом про

кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Строки давності обчислюються з дня вчинення злочину до дня набрання вироком законної сили (ч. 1 ст. 49 КК України). Такий підхід законодавця є вдалим, оскільки визначення кінцевого моменту строків давності важливе для практики правозастосування, адже будь-які правові строки повинні мати у законодавстві свої межі. Це допомагає уніфікувати підхід при їх застосуванні та вирішенні судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [8, с. 320].

Разом із тим, доводиться констатувати, що у чинному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві відсутнє законодавче визначення поняття «день вчинення злочину», що призводить до труднощів у правозастосовній діяльності щодо визначення початку перебігу строків давності. З цього приводу можна виокремити дві позиції. Зокрема, представники першої позиції вважають, що початковим моментом перебігу давності є день, коли злочин було вчинено [9, с. 54]. Натомість, представники другої позиції переконані, що початковий момент строку давності обчислюється з першої секунди доби, яка настає після вчинення злочину [10, с. 179]. Разом із тим, з'ясування цього питання має вкрай важливе значення у тих випадках, коли початковий та кінцевий момент перебігу строку давності «йде в притик» із тим строком давності, який визначений у ч. 1 ст. 49 КК України щодо злочину відповідного ступеня тяжкості.

Тому, початковий момент строку давності обчислюється з першої секунди доби, яка настає після вчинення злочину. Така позиція відповідає положенням КПК України, в якому регламентовано, що при обчисленні строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк (ч. 5 ст. 115). У цьому випадку прокурору необхідно надати суду допустимі та беззаперечні докази того, що злочин вчинено саме в конкретний час. Такими доказами вчинення злочину можуть бути протоколи слідчих та НСРД, в яких зафіксовано конкретний час вчинення кримінального правопорушення або інша інформація, що на момент проведення відповідної слідчої (розшукової) дії було вчинено злочин (наприклад, протокол контролю за вчиненням злочину, протокол здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, протокол аудіо-, відеоконтролю місця, протокол огляду місця події, протокол обшуку та їх відповідні додатки). Кінцевим моментом спливу строків давності в юридичній літературі пропонують визнавати останню секунду 24 години останньої доби відповідного року [9, с. 54].

Наступне, що необхідно з'ясувати чи не переривались строки давності після вчинення злочину, тобто чи не було вчинено нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину. Відповідно до ч. 3 ст. 49 КК України обчислення строків давності у цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину. При цьому їх обчислення здійснюється окремо за кожний злочин. Тому, слідчий, прокурор чи інші суб'єкти доказування зобов'язаний надати суду докази, які підтверджують або спростовують факт вчинення особою нового злочину. Такими доказами є інформація (довідка про судимість) із спеціалізованих підрозділів МВС та НПУ, які ведуть відповідні обліки осіб, які вчинили злочини; рішення суду, яким особу визнано винуватою у вчиненні злочину; процесуальні рішення слідчого, прокурора, у яких встановлений факт вчинення злочину тощо.

Для застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України обов'язково необхідно також встановити чи ухилилася особа, що вчинила злочин, від слідства та суду. Факт такого ухилення свідчить про те, що зберігається суспільна небезпечність особи і тому залишається необхідність притягнення її до кримінальної відповідальності [11, с. 152]. Такими доказами можуть бути рішення слідчого, прокурора, суду про оголошення підозрюваного (обвинуваченого) в розшук та зупинення досудового розслідування або судового провадження у зв'язку з його розшуком, процесуальні рішення слідчого, прокурора, суду про відновлення досудового розслідування (судового провадження), інформація спеціальних підрозділів МВС, в якій містяться відомості про перебування особи в розшуку, а також проведення допитів родичів підозрюваного, інформація про перетин кордону тощо.

Закінчення строків давності є не лише підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, але й від відбування покарання. Зазначені інститути мають як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, до спільних слід відносити те, що як при звільненні від кримінальної відповідальності, так і від відбування покарання, особа не піддається каральному впливу у випадку, якщо минули визначені законом строки. Окрім того, не відрізняються особливості зупинення та переривання перебігу строків давності, а також процес їх доказування, тому повторно не варто на цьому зупинятися. Водночас, основною і єдиною відмінною рисою вказаних інститутів є перебіг строків давності, оскільки особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в певні строки. Таким доказом

є обвинувальний вирок суду, в якому вказано дату його винесення та відомості про набрання ним законної сили. Крім цього, доказом набрання законної сили обвинувальним вироком може бути відповідна довідка (інформація, лист тощо) суду, який виносив обвинувальний вирок.

Що стосується інших підстав, то ми їх не розглядаємо, оскільки вони є так би мовити – індивідуальними, оскільки реалізуються за наявності або певних фізичних особливостей конкретної особи (вагітність, захворювання) або надбаних соціальних властивостей особи (віднесення до певної категорії, що підлягає амністії або індивідуального вчинку, який обумовив помилування).

Окрім того, в Особливій частині КК України також передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини. Наприклад таке звільнення може мати місце відносно осіб, які вчинили активний підкуп. Зокрема, в ч. 5 ст. 354 КК України вказується, що особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. У такому випадку – заохочення особи до позитивної суспільно-корисної поведінки є основним завданням спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності. Окрім того, добровільна заява правоохоронним органам про факт пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди в подальшому надає їм можливість в рамках контролю за вчиненням корупційного злочину задокументувати факти одержання службовою особою чи особою, яка надає публічні послуги, неправомірної вигоди та притягнути її до кримінальної відповідальності. У такому випадку необхідне доказування обставин, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, що можливо за наявності сукупності двох умов: особа до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, добровільно заявила про те, що сталося, такому органу; особа активно сприяла розкриттю злочину особи, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку.

Доказування першої умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину полягає у встановленні факту, що особа з власної волі, однак не обов'язково за власною ініціативою, повідомила правоохоронним органам про пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі або особі, яка надає публічні послуги. Таке повідомлення може бути здійснене шляхом написання заяви, безпосереднє з'явлення до правоохоронного органу з приводу вчинення особою неправомірних дій (пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди), надання показань у кримінальному провадженні, розпочатому за іншим фактом. У цьому випадку добровільність полягає в тому, що особа усвідомила злочинність свого діяння та, не будучи викритою правоохоронними органами, повідомила про вчинені нею дії. Основним документальним доказом добровільного повідомлення про пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди є заява, протокол прийняття усної заяви, а також протокол допиту, чи документ, який підтверджує здійснення телефонного повідомлення до правоохоронного органу. У зазначених документах повинна міститися інформація про дату та час здійснення повідомлення. Наявність такої інформації є досить важливою, оскільки не виключені випадки попереднього надходження інформації про вчинення корупційного злочину з інших джерел (наприклад, із засобів масової інформації, повідомлення вигодонабувача тощо). Однак, навіть у такому випадку зазначена особа буде звільнена від кримінальної відповідальності, якщо буде доведений факт, що їй не були відомі відомості про отримання правоохоронним органом з інших джерел інформації про вчинення нею корупційного кримінального правопорушення. Цей факт можна довести шляхом проведення допитів осіб, з якими спілкувалася особа після вчинення нею злочину (зокрема, за допомогою засобів зв'язку) до моменту добровільного повідомлення про пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди; допиту вигодонабувача тощо. Проведення відповідних слідчих (розшукових) дій необхідне із метою унеможливлення того чи була відома такій особі інформація, до моменту подання нею заяви, про отримання правоохоронним органом з інших джерел відомостей про вчинення нею корупційного кримінального правопорушення. У заяві, протоколі прийняття усної заяви, а також протоколі допиту необхідно зазначити відомості про те, що спонукало заявника до вчинення злочину (наприклад, прагнення уникнути кримінальної відповідальності, докори сумління тощо), чи за власною ініціативою він заявив про факт пропозиції, обіцянки або надання ним

неправомірної вигоди та, що стало приводом такого звернення, чи готовий заявник допомогти викрити вигодонабувача.

Що стосується другої умови, то необхідно зафіксувати факт: участі особи (заявника) в проведенні слідчих (розшукових) дій, спрямованих на надання будь-якої допомоги у встановленні правоохоронним органам обставин кримінального провадження, зокрема, викриття співучасників злочину, надання інформації про час, місце та спосіб передачі неправомірної вигоди; безпосередньої участі у проведенні слідчих дій (або/та та НСРД), спрямованих на викриття вигодонабувача та документування його злочинної діяльності. Власне доказування «активного сприяння» як підстави звільнення від кримінальної відповідальності полягає в отриманні та в подальшому наданні, документів які б вказували в чому саме заявник проявив таке сприяння. У випадку вчинення корупційних кримінальних правопорушень, такими доказами можуть бути відомості, надані під час проведення слідчих (розшукових) дій (допит особи, слідчий експеримент), у якому міститься інформація про участь інших осіб у вчиненні цього або інших кримінальних правопорушень, інформація про місцезнаходження грошових коштів (або іншої вигоди), протоколи контролю за вчиненням злочину за участі вказаної особи тощо.

Висновок. У випадку виникнення питання про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, доказуванню мають підлягати обставини, що є підставою для такого звільнення. Такі обставини є різними, притаманні конкретному виду звільнення від кримінальної відповідальності та включають з'ясування як матеріально-правових підстав такого звільнення, так і процесуально-правових. Для прийняття рішення про наявність певної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, необхідно визначити наявність конкретних умов (для прийняття такого рішення), частина з яких вказана безпосередньо у законі, який встановлює кримінальну відповідальність за вчинення певних дій (злочинів), а інші можна визначити у результаті аналізу окремих норм Особливої частини КК України. Для кожної з таких умов визначається спосіб доведення її наявності, який є індивідуальним для кожної слідчої ситуації, але у результаті докази повинні поєднатися у певну форму, яку можна позиціонувати (яка співпадає) як умова звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин.

Список використаних джерел:

1. Узагальнення практики застосування звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання у 2011–2012 роках. *Судова влада України*. Офіційний веб-портал: URL: <http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/30090>
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : моногр. К. : Атіка, 2004. 296 с.
3. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Ахтирська Н. та ін. К. : К.І.С., 2010. 124 с.
4. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 185–207.
5. Дудоров О. О. Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи юридичної особи приватного права. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 180–191.
6. Кобернюк В. Інститут закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи. *Вісник прокуратури*. 2012. № 10. С. 64–70.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Головчак М. М. Строки давності у кримінальному законодавстві України та окремих зарубіжних країн. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2013. № 2. С. 319–322.
9. Горох О. П. Щодо визначення меж перебігу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 50–58.
10. Крутевич М.М. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6). С. 175–184.
11. Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закривається провадженням за не реабілітуючими підставами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 202 с.